

فصل نامه داروهای گیاهی

journal homepage: www.jhd.iaushk.ac.ir

بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی سُجاسرود (استان زنجان)

مسلم سعادت پور^{۱*}، حسین بارانی^۱، احمد عابدی سروستانی^۲، محمد رحیم فروزه^۱

۱. گروه مرتعداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان؛

*مسئول مکاتبات (E-mail: saadatpour@ut.ac.ir)

۲. گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان؛

چکیده

مقدمه و هدف: امروزه گیاهان دارویی با توجه به جایگاه ویژه‌ای که در بهداشت و سلامت جامعه دارند همواره مورد توجه مراکز علمی و تحقیقاتی هستند. طب سنتی و اتنوبوتانی دو موضوع مورد توجه در بسیاری از کشورهای جهان از جمله ایران هستند که با به دست آوردن اطلاعات از افراد بومی یک منطقه به دست می‌آید. سرزمین ایران با سابقه‌ی دیرین تاریخی، فرهنگی و تنوع جغرافیایی می‌تواند خاستگاه مناسبی برای چنین مطالعاتی باشد. مطالعه حاضر در جهت جمع‌آوری، شناسایی و بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی منطقه سُجاسرود و کاربرد سنتی آنها صورت پذیرفته است.

روش تحقیق: در این مطالعه که یک پژوهش کیفی در مقوله اتنوبوتانی است، از تکنیک‌های کیفی گردآوری اطلاعات مانند مصاحبه بدون ساختار و مشاهده مشارکتی استفاده شد و اطلاعاتی مانند زمان جمع‌آوری، پراکنش اکولوژیکی، نام محلی، خواص درمانی، نحوه مصرف و اندام دارویی مورد استفاده برای گیاهان منطقه ثبت شد.

نتایج و بحث: در مجموع تعداد ۵۲ گونه دارویی متعلق به ۲۲ خانواده در منطقه شناسایی شد. بیشترین تعداد گونه مربوط به خانواده نعناعیان (Lamiaceae) با ۱۱ گونه و خانواده کاسنی (Asteraceae) با ۷ گونه می‌باشند. بیشترین کاربرد محلی نیز برای درمان بیماری‌های گوارشی گزارش شد.

توصیه کاربردی/صنعتی: به نظر می‌رسد که مطالعات اتنوبوتانی گیاهان برای دستیابی به گیاه درمانی منطقی ضروری بوده و ایران ظرفیت مناسبی برای توسعه این عرصه در پزشکی دارد. همچنین به دلیل وجود محدودیت در منابع داخلی، توسعه‌ی طرح‌های اشتغال‌زایی بر مبنای کشت و توسعه‌ی گیاهان دارویی سازگار با شرایط اکولوژیکی منطقه، می‌تواند راه‌کار مناسبی برای حفظ منابع موجود باشد.

شناسه مقاله

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۴/۱۹

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۰۶/۳۰

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

موضوع: گیاهان دارویی

کلید واژگان:

✓ اتنوبوتانی

✓ گیاهان دارویی

✓ طب سنتی

✓ سُجاسرود

۱. مقدمه

به دلیل اثرات جانبی و مخرب بعضی از داروهای شیمیایی، بسیاری از بیماران برای درمان به گیاه‌درمانی روی آورده‌اند (Feng, 2000). طب سنتی و اتنوبوتانی دو موضوع مورد توجه در بسیاری از کشورها است. طب سنتی مربوط به مطالعات و تجربیات گذشته و اتنوبوتانی مربوط به شناخت علوم گیاهی

امروزه گیاهان دارویی با توجه به جایگاه ویژه‌ای که در بهداشت و سلامت جامعه دارند همواره مورد توجه مراکز علمی و تحقیقاتی هستند.

(Difrahsh, 2016) استان کهگیلویه و بویراحمد (Zahedifar, 2016) (Ghasemi *et al.*, 2014) استان چهارمحال و بختیاری (Ganjali and pirbaloti, 2009) شهرستان بیرجند (Sajjadi, 2016) فریدونشهر در استان اصفهان (Khaksefidi, 2016) و استان گلستان (Barani *et al.*, 2012) و (Mirdeylami *et al.*, 2014). قابل ذکر است که در مکان‌های مختلف جهت استفاده از گیاهان آداب متفاوتی وجود دارد مثلاً ممکن است گیاهی که در یک منطقه جهت درمان یک بیماری به صورت جوشانده و در مکان دیگر جهت درمان بیماری دیگری به صورت ضماد مصرف شود. یا در دو مکان مختلف جهت درمان یک بیماری از دو گیاه متفاوت استفاده شود (Ahvazi *et al.*, 2007). از این رو انجام این تحقیق در هر منطقه می‌تواند یافته‌هایی تازه و متفاوت را به جامعه ارائه دهد (Iranmanesh *et al.*, 2010) پس انجام مطالعات اتنوبوتانی در نقاط مختلف کشور ضروری به نظر می‌رسد.

هدف از این مطالعه شناسایی برخی از گیاهان دارویی مهمی است که به طور گسترده به وسیله ساکنان محلی منطقه سنجاسرود در درمان بیماری‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۲. مواد و روش‌ها

۲-۱. معرفی منطقه مورد مطالعه

این مطالعه در منطقه سنجاسرود در ۲۰ کیلومتری شمال غربی شهر قیدار که جزء مناطق بیلابی جنوب استان زنجان محسوب می‌شود، انجام شده است. منطقه مذکور دارای مساحتی معادل ۱۳۵ هزار هکتار می‌باشد که کمترین ارتفاع آن ۱۵۰۰ متر و بیشترین ارتفاع آن ۳۰۰۰ متر از سطح دریا می‌باشد و در محدوده طول جغرافیایی ۴۸ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۴۵ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۶ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۳۶ درجه ۲۵ دقیقه شمالی قرار دارد. از لحاظ توپوگرافی منطقه ایست دشتی که از شمال به کوه‌های سلطانیه و از جنوب به کوه قیدار منتهی می‌شود. بر اساس یک دوره آماری ۱۷ ساله (۱۳۷۳ - ۱۳۹۰) میانگین بارندگی سالانه در منطقه مذکور ۳۹۴/۸ میلی‌متر، گرم‌ترین ماه سال، تیر با دمای متوسط ۳۵/۴ درجه سانتی‌گراد و سردترین ماه سال، دی با دمای متوسط ۱۵/۸- درجه سانتی‌گراد است. فصل خشک منطبق بر فصول گرم سال و بیشتر از اواخر بهار تا اواسط پاییز است. اقلیم منطقه بر اساس روش دومارتن نیمه خشک سرد بوده که دارای زمستان‌های سرد و تابستان‌های معتدل می‌باشد. مردم این منطقه به زبان آذری

بومی یک منطقه است. واژه اتنوبوتانی را اولین بار هارش برگر، گیاهشناس آمریکایی در اواخر قرن ۱۹ میلادی به کار برد که به مطالعه گیاهان مورد استفاده مردمان بومی می‌پرداخت (Qureshi and Ghufuran, 2007). این گرایش از آن زمان به بعد به عنوان بخشی از دانش سنتی تعریف شده است و به بررسی چگونگی استفاده جوامع مختلف انسانی از گیاهان می‌پردازد (Difrahsh *et al.*, 2014). از زمان به وجود آمدن اتنوبوتانی به عنوان یک نظام علمی، محققان به فواید زیاد این علم پی برده‌اند. بخش بسیار مهمی از منابع اطلاعات گیری در یک مطالعه اتنوبوتانی مربوط به داده‌های به دست آمده از زندگی طبیعی مردم یک قوم در مورد نگرش آنها به گیاهان است که به صورت معمول این داده‌ها در ذهن و زبان آن مردم ساختاری روایی و دست نخورده دارند. لذا اتنوبوتانیست بر آن است که دانش گیاه‌شناسی روایی و ساختارگیز جوامع بومی را که از طریق آزمون و خطا شکل گرفته و در خاطره فرهنگ جمعی آنان ثبت شده است را به صورتی نظام مند، ثبت و مکتوب کنند (Frouzeh *et al.*, 2014).

اتنوبوتانی گیاهان دارویی در سراسر جهان به عنوان شاخه‌ای از دانش بومی به خوبی تثبیت شده و مطالعات زیادی در این زمینه انجام شده است. Rabearivony و همکاران (۲۰۱۵) در آمبالاب ماداگاسکار و Temam و Dillo (۲۰۱۶) در منطقه میراب- بادواچو در اتیوپی، اتنوبوتانی گیاهان دارویی مردم محلی را گزارش کردند.

Kebebew (۲۰۱۶) دانش بومی استفاده از گیاهان دارویی در منطقه فینچا تاون، واقع در غرب اتیوپی را بررسی کرد. در مجموع ۱۲۰ گونه‌ی گیاهی متعلق به ۸۵ جنس و ۵۲ خانواده توسط مردم بومی منطقه شناسایی شد. وی همچنین بیان کرد که مستندسازی گیاهان در حال انقراض و دانش بومی مرتبط با آن می‌تواند به عنوان پایه‌ای برای توسعه برنامه‌های مدیریتی جهت حفاظت و استفاده پایدار از گیاهان دارویی در منطقه شود. در مطالعه‌ای که در منطقه سانگلی هند انجام گرفت، در مجموع ۲۱ گونه گیاهی متعلق به ۱۵ خانواده گیاهان دارویی و کاربردی در طب سنتی مردم منطقه شناسایی شد. نتایج گویای آن بود که اطلاعات بومیان در خصوص نام علمی، خانواده، نام محلی، قسمت‌های مورد استفاده گیاه و نحوه استفاده از هر گیاه قابل توجه است (Jadhav, 2016). در چند سال اخیر پژوهشگران کشور مطالعاتی را در زمینه اتنوبوتانی گیاهان دارویی و کاربرد سنتی آنها در مناطق مختلف انجام داده‌اند از جمله سیستان (Iranmanesh *et al.*, 2010)، شهرستان فسا (Hatami and

طرف مصاحبه شوندگان مختلف برای محقق محرز می‌گردد (Barani, 2007). همزمان با مصاحبه مشارکتی، نمونه‌های هرباریومی از گیاهان برداشت و براساس منابع معتبر گیاه-شناسی، شناسایی شد (Asadi et al., 1988-2008; Ghahraman, 1985-2000)

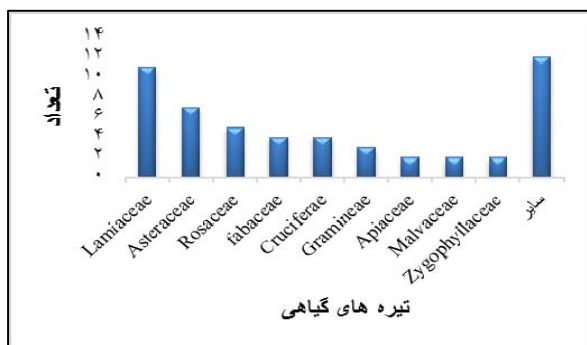
تکلم می‌کنند و شغل اصلی آنها کشاورزی و دامداری است (Natural Resources Operation of Khodabandeh, 2011).

۲-۲. جمع‌آوری داده‌ها

از آنجا که مطالعه اتنوبوتانی یک پژوهش کیفی است و قسمت بسیار مهمی از این مطالعات مربوط به چگونگی به دست آوردن اطلاعات از گروه‌های انسانی مورد مطالعه است (Frouzeh et al., 2014)، لذا روش اصلی و پایه در تحقیق پیش رو مبتنی بر اطلاعات یابی به شیوه مستقیم و جمع‌آوری داده‌های خام بوده است. ابتدا از تکنیک‌های تحقیقات کیفی مانند مشاهده ساده و مصاحبه‌های عمیق فردی و گروهی استفاده شد. افراد مصاحبه شونده شامل خبرگان محلی، طبیبان محلی، عطاری‌ها، کشاورزان، دامداران و چوپانان بوده و در مجموع تعداد ۸۱ اطلاع رسان در قالب ۵۸ مصاحبه در این تحقیق شرکت کرده‌اند. ۱۲ مصاحبه به شکل گروهی و ۴۶ مصاحبه به شکل فردی انجام شده است. در مصاحبه‌ها، پرسش‌ها با محوریت گیاهان دارویی طراحی شد و در هر حالت، نام محلی گیاهان، فرم رویش، زمان جمع‌آوری، اندام مورد استفاده، نحوه آماده سازی، نحوه مصرف و خواص گیاهان مورد بررسی قرار گرفت. محقق بر آن بود که این پرسش‌ها به هر دو صورت مصاحبه در محل زندگی روستاییان و مشاهده مشارکتی در محل رویشگاه گیاهان صورت پذیرد؛ هرچند شیوه اصلی محقق مصاحبه همراه با مشاهده مشارکتی بود. این شیوه برای کار اکتشافی در این زمینه بسیار مناسب است، چرا که هم کار پرسیدن را برای مصاحبه‌کننده و هم کار یادآوری و تداعی را برای مصاحبه شونده (راوی) آسان می‌سازد و از برداشت‌های غلط مصاحبه‌گر (پرسنده) و راوی (اطلاع دهنده) پیش‌گیری به عمل می‌آورد و هم به تدریج مصاحبه‌گر را در شناخت خود از گیاهان دقیق‌تر می‌سازد (Farhadi, 2006). این مصاحبه‌ها در هر موضوع تا جایی تکرار می‌شد که پاسخ‌های تکراری برای محقق اثبات شده و ادامه مصاحبه‌ها نکته جدیدی را به مطالب قبلی اضافه نمی‌کرد. این کیفیت در اثر تکرار پاسخ‌های مشابه از

۳. نتایج و بحث

در کل ۵۱ گونه گیاهی متعلق به ۲۲ خانواده جمع‌آوری شد که بر اساس فراوانی تعداد گونه‌ها، خانواده نعنائیان (Lamiaceae) با ۱۱ گونه، خانواده کاسنی (Asteraceae) با ۷ گونه، خانواده نسترن (Rosaceae) با ۵ گونه و خانواده‌های بقولات (Fabaceae)، شب بو (Cruciferae) هر کدام با ۴ گونه پرجمعیت‌ترین خانواده‌های گیاهان دارویی منطقه را تشکیل می‌دهند. بقیه گونه‌ها متعلق به خانواده‌های دیگر می‌باشند (شکل ۱). نام علمی گیاهان جمع‌آوری شده به همراه خانواده، نام محلی، اندام مورد استفاده، شیوه مصرف و موارد مصرف در دانش بومی اقوام ساکن در منطقه سنجاسرود در جدول ۲ گنجانده شده است.

شکل ۱. پرجمعیت‌ترین خانواده‌های گیاهی منطقه مورد مطالعه (تیره‌هایی که دارای یک گونه بودند در گروه سایر قرار گرفتند)

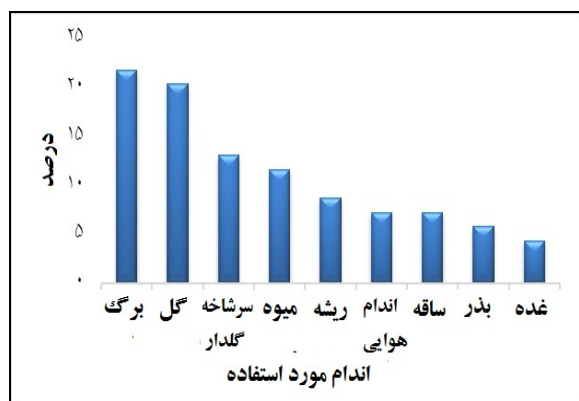
جدول ۱. نام علمی، نام خانواده، نام فارسی، نام محلی، اندام مورد استفاده، نحوه مصرف و موارد مصرف گیاهان دارویی

ردیف	نام محلی	نام فارسی	نام علمی (تیره)	زمان جمع‌آوری	بخش مورد استفاده	نحوه مصرف	مصرف سنتی
۱	بویمادزن	بومادران	<i>Achillea millefolium</i> L. (Asteraceae)	خرداد و تیر	سرشاخه‌های گلدار	جوشانده	تب بر، رفع دل پیچه و حالت تهوع، ضد نفخ
۲	خیتیمی	ختمی	<i>Alcea bienniswinter</i> L.	اوایل تابستان	گل	جوشانده	درمان سرماخوردگی و ضد

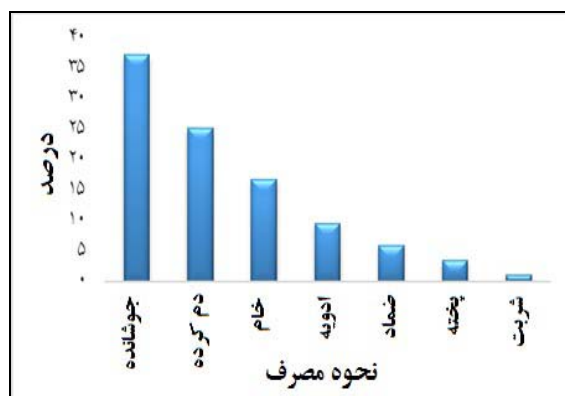
سرفه و گلو درد				(Malvaceae)			
ضد سرفه، مفید برای رماتیسم و ضدهفونی کننده	تهیه آش و جوشانده	برگ، ساقه و غده	فروردین و اردیبهشت	<i>Allium Akaka</i> S.G.Gmel. (Amaryllidaceae)	تره کوهی	گول آقا	۳
ضد سرفه و خلط آور	جوشانده	دانه	خرداد	<i>Alyssum campestre</i> L. (Cruciferae)	قدومه	قاپاخلیجا	۴
ضد سرفه و درمان تنگی نفس	جوشانده	میوه و برگ	مرداد	<i>Amigdalus scoparia</i> . Spach. (Rosaceae)	بادامک	آجی بادام	۵
ضد نفخ و التهاب، تب بر	دمکرده و جوشانده	گل	خرداد	<i>Anthemis nobilis</i> L. (Asteraceae)	بابونه	آغ گول	۶
مقوی بدن و مسکن درد	ضماد و جوشانده	آرد بذر	اردیبهشت	<i>Avena sativa</i> .L. (Gramineae)	جودوسر	آریا اوبناشی	۷
ضدسرفه، مقوی و آرامبخش، تب بر، ضدالتهاب	جوشانده	ساقه	خرداد	<i>Centaurea depressa</i> L. (Asteraceae)	گل گندم	پوروک	۸
مقوی و مدر، عرق گل مقوی اعصاب و ضد کلسترول	جوشانده و دم کرده	ریشه و گلها	خرداد و تیر	<i>Cichorium intybus</i> L. (Asteraceae)	کاسنی	چیتخ	۹
گلها تنظیم فشار خون و تب بر، میوه تنقلات	گلها دم کرده و میوه خام	میوه و گل	مهر و آبان	<i>Crataegus monogyna</i> (Rosaceae)	زالزالک	یمیشان	۱۰
تقویت کننده و ضد رماتیسم و تنقلات	خام، پخته و جوشانده	غده زیرزمینی	فروردین و اردیبهشت	<i>Crocus haussknechtii</i> Boiss. (Iridaceae)	جو قاسم	چیدم	۱۱
ضد عفونی کننده	ضماد	ریشه	اردیبهشت و خرداد	<i>Cynodon dactylon</i> L. (Gramineae)	علف باغ	تووی	۱۲
تب بر و ضد گرمزدگی	شربت	بذر	خرداد	<i>Descurainia Sophia</i> L. (Cruciferae)	خاکشیر ایرانی	شوورن	۱۳
درمان رماتیسم	جوشانده	برگ	اردیبهشت	<i>Dracocephalum kotschy</i> Boiss. (Lamiaceae)	بادرنج کوهی	آغ باش	۱۴
مقوی اعصاب و درمان سرماخوردگی	دم کرده	گل	خرداد	<i>Echium amoenum</i> Fisch&C.A.Mey (Boraginaceae)	گل گاوزبان	گولگوزان	۱۵
مقوی معده، ضد تب و درد	خام	میوه	مهر و آبان	<i>Elaeagnus angustifolia</i> L. (Elaeagnaceae)	سنجد	ایده	۱۶
تقویت کننده بدن	خام	قاب	اردیبهشت و خرداد	<i>Eringium billardieri</i> F.Delaroche (Apiaceae)	زول	زولا	۱۷
مقوی اعصاب، ضد سرفه، ادویه آش	جوشانده	میوه خشک و رسیده، ریشه و برگ	خرداد و تیر	<i>Foeniculum vulgare</i> L. (Apiaceae)	رازیانه	-	۱۸
زخم معده و درمان ناراحتی های گوارشی	دم کرده و جوشانده	ریشه و برگ	تابستان	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L. (Fabaceae)	شیرین بیان	شیرین بویان	۱۹
کاهش چربی خون، تب بر	خام و پخته	ساقه	اردیبهشت و تیر	<i>Gundelia tourneforti</i> L. (Asteraceae)	کنگر	کنگر	۲۰
آرامبخش اعصاب و رفع سردرد،	جوشانده و دم کرده	گل و میوه	تیر و مرداد	<i>Hultemia persica</i> L. (Rosaceae)	ورک	ورک	۲۱
ضد اسهال و دل درد	دم کرده	سرشاخه های گلدار	خرداد و تیر	<i>Hypericum perforatum</i> L. (Cruciferae)	گل راعی	چای اوتی	۲۲
ضد تشنج، رفع بی خوابی و اضطراب	دم کرده و جوشانده	گل و میوه	خرداد و تیر	<i>Lotus corniculatus</i> L. (Fabaceae)	آهومانش زرد	ساری خوللر	۲۳
ضد سرفه و گلودرد	دم کرده و جوشانده	گل و برگ	اوایل تابستان	<i>Malva sylvestris</i> L. (Malvaceae)	پنیرک	آمک مرجی	۲۴
منعقد کننده خون و التیام	خام و ضماد	ساقه و برگ	خرداد	<i>Medicago sativa</i> L. (Fabaceae)	یونجه	قره یونجا	۲۵

دهنده زخم های سطحی							
درمان اسهال و سوء هاضمه، افزودنی به دوغ و ادویه	خام ، دم کرده	برگ و گل	اردیبهشت تا اواسط تابستان	<i>Mentha langifolia</i> L. (Lamiaceae)	پونه آبی	چای یارپیزی	۲۶
رفع معده درد، نفخ و ادویه	خام و دم کرده	اندام هوایی	اردیبهشت و خرداد	<i>Mentha aquatic</i> L. (Lamiaceae)	نعناع	نعنا	۲۷
مقوی معده، مدر و تب بر	خام و جوشانده	اندام هوایی	خرداد	<i>Nasturtium officinalis</i> L.R.BR.(Cruciferae)	علف چشمه	بولاغ اوتی	۲۸
درمان سرفه های شدید، خلط آور و نرم کننده سینه	پخته و جوشانده	غده	تیر و مرداد	<i>Orchis latifolia</i> L. (Orchidaceae)	ثعلب	ثعلاب	۲۹
مسکن اعصاب، رفع سردرد و تقویت کننده بدن	دم کرده و جوشانده	سرشاخه های گلدار	اواخر بهار و اوایل تابستان	<i>Origamum vulgare</i> L. (Lamiaceae)	پونه کوهی	داغ یارپیزی	۳۰
ضد عفونی کننده و ضد زخم چشم	دود کردن	میوه و بذر	مرداد و شهریور	<i>Peganum harmala</i> L. (Zygophyllaceae)	اسفند	اوزلیک	۳۱
تصفیه خون، خاکستر ضد عفونی زخمها	جوشانده و خاکستر	برگ و ساقه	خرداد، تیر و مرداد	<i>Phragmites australis</i> L. (Gramineae)	نی	قَمیش	۳۲
رفع ناراحتی های تنفسی، تب بر و نرم کننده سینه	دم کرده	برگ، دانه و ریشه	خرداد	<i>Plantago lanceolata</i> L. (Plantaginaceae)	بارهنگ	دامارریجا	۳۳
رفع اسهال	جوشانده	برگ	اوایل تابستان	<i>Plantago psyllium</i> L. (Plantaginaceae)	اسفرزه	دلی دامارریجا	۳۴
آرام بخش اعصاب و تصفیه خون	دم کرده و جوشانده	گل و میوه	اردیبهشت و خرداد	<i>Rosa canina</i> L. (Rosaceae)	نسترن وحشی	گول بورنو	۳۵
آرام بخش اعصاب، افزودنی به دوغ، تهیه مربا و ادویه ضد اسهال	دم کرده و جوشانده	گل	اردیبهشت و خرداد	<i>Rosax damascene</i> (Rosaceae)	گل محمدی	قیزیل گول	۳۶
برطرف کننده دردهای مفصلی و تب بر	جوشانده	برگ و پوست تنه	تیر	<i>Rumex pulcher</i> L. (Polygonaceae)	ترشک	تورشجا	۳۷
ضد نفخ و چشم درد	جوشانده	برگ و پوست تنه	تیر	<i>Salix sp.</i> (Saliaceae)	بید	قیرمیز سوود	۳۸
ضد باکتری، مقوی معده و اشتها آور و ادویه تقویت گوارش، تقویت قوای جسمی و عصبی	سبزی خام و دم کرده	سرشاخه های گلدار و برگ ها	اردیبهشت و خرداد	<i>Salvia officinalis</i> L. (Lamiaceae)	گل مریم	مریم گولو	۳۹
درمان سرما خوردگی، ضد عفونی کننده گلو و خلط آور	دم کرده	سرشاخه های گلدار	اردیبهشت و خرداد	<i>Satureja hortensis</i> L. (Lamiaceae)	مرزه	مرزه	۴۰
مقوی برای معده	خام	برگ	اردیبهشت	<i>Spinacioleracea</i> L. (Chenopodiaceae)	اسفناج	ایسغیناج	۴۱
درمان سرما خوردگی، ضد عفونی کننده گلو و خلط آور	دم کرده	سرشاخه های گلدار	اردیبهشت و خرداد	<i>Stachis lavandufolia</i> L. (Lamiaceae)	چای کوهی	توکلوجه	۴۲
مقوی برای معده	دم کرده	گل	اردیبهشت و خرداد	<i>Taraxacum officinale</i> L. (Asteraceae)	گل قاصد	ساری گول	۴۳
ضد عفونی کننده زخم و مفید برای افراد دیابتی	جوشانده، ضماد و خام	برگ و سرشاخه های گلدار	تیر	<i>Teucrium polium</i> L. (Lamiaceae)	مریم نخودی	نوخود مریمی	۴۴
تسکین سرفه، خلط آور، مقوی معده، درمان سرماخوردگی و ادویه	دم کرده و جوشانده	سرشاخه های گلدار	اردیبهشت و خرداد	<i>Thymus kotchyanus</i> L. (Lamiaceae)	آویشن کوهی	داغ آوشنی	۴۵

تنظیم فشارخون و تقویت معده	خام	اندام هوایی	اردیبهشت	<i>Tragopogon graminifolius</i> Boiss. (Asteraceae)	سنگ	پمپیک	۴۶
مدر و تصفیه خون	جوشانده	اندام هوایی	تیر	<i>Tribulus terrestris</i> L. (Zygophyllaceae)	خارخسک	دو قارنی	۴۷
خلط آور، ضد تشنج، تسکین خارش پوست و التیام زخم	جوشانده و ضماد	گل	خرداد و تیر	<i>Verbascum thapsoides</i> M (Scrophalariaceae)	گل ماهور	سیری قوبروقو	۴۸
رفع مشکلات گوارشی، موثر در گردش جریان خون	خام و جوشانده	بذر تر	اردیبهشت و خرداد	<i>Vicia sativa</i> L. (Fabaceae)	ماشک	دلی خوللر	۴۹
ضدسرفه و خلط آور، مسکن دل درد و ضد تهوع و ادویه	جوشانده دم، کرده	اندام هوایی	اردیبهشت تا تیر	<i>Ziziphora clinopodioides</i> L. (Lamiaceae)	کاکوتی	کهلپک اوتی	۵۰
ضد گرمازدگی و مقوی اعصاب	جوشانده دم، کرده	سرشاخه های گلدار	خرداد و تیر	<i>Ziziphora tenuiour</i> L. (Lamiaceae)	کاکوتی	ایستی قودوز	۵۱

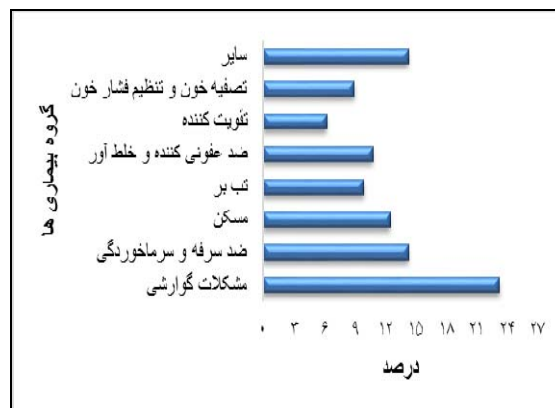

شکل ۳. اندام گیاهی مورد استفاده و درصد آنها

شکل ۴. نحوه مصرف گیاهان دارویی و درصد آنها

اغلب کاربردهای دارویی در طب سنتی توسط بومیان برای مشکلات گوارشی، سرفه و سرماخوردگی، مسکن، ضد عفونی کننده و خلط آور، تب بر، تصفیه خون و تنظیم فشار خون، تقویت کننده و ... بیان شد (شکل ۲).

شکل ۲. استفاده درمانی از گیاهان و درصد آنها

روستاییان منطقه اندام‌های مختلفی از گیاهان دارویی را مورد استفاده سنتی قرار می‌دادند که، برگ‌ها با ۲۲ درصد و گل‌ها با ۲۰ درصد، بیشترین درصد اندام مورد مصرف را به خود اختصاص دادند (شکل ۳). مردم محلی گیاهان دارویی را به صورت مختلف مورد استفاده قرار می‌دادند. بیشترین نحوه آماده کردن گونه‌های دارویی توسط مردم بومی منطقه به ترتیب جوشانده (۳۷ درصد) و دم کرده (۲۵ درصد) بود (شکل ۴).

استفاده در گیاهان مورد مطالعه در این منطقه، برگ گیاهان (۲۲ درصد) بود، که با نتایج (Sajjadi et al., 2016) در شهرستان فریدونشهر و همچنین با نتایج تحقیق مشابه در شهرستان بیرجند (Ganjali and Khaksefidi, 2016) مشابهت دارد. بیشترین کاربرد گیاهان دارویی منطقه در درمان بیماری‌های گوارشی، سرفه و سرماخوردگی توسط مردم محلی بیان شد، اگرچه گیاهان دارویی در گستره قابل توجهی از بیماری‌ها در این منطقه به کار می‌رفت. که این نتایج با نتایج (Mardaninejhad and Vazirpour, 2012) در منطقه مبارکه اصفهان، نتایج تحقیق صورت گرفته در شمال شرق استان خوزستان (Khodayari et al., 2014) نتایج (Ganjali and Khaksefidi, 2016) در شهرستان بیرجند و نیز با نتایج تحقیق صورت گرفته در منطقه رینه آمل (Niknejhad et al., 2014) مطابقت دارد.

سایر بررسی‌ها انجام شده در سایر نقاط کشور نیز مؤید این مطلب است که دانش بومیان در مورد گیاهان بسیار وسیع است و جنبه‌های متفاوتی از شناسایی و کاربرد گیاهان را دربر می‌گیرد، به طوری که در مورد شناسایی گیاه، زیستگاه گیاه، فرم ظاهری و خواص دارویی و خوراکی آن آگاهی کافی دارند، و با استفاده از دانش بومی این افراد می‌توان به آسانی و در کوتاه‌ترین زمان به اطلاعات ارزشمندی پیرامون خواص دارویی، اندام دارویی، زمان رویش، تعیین بهترین زمان جمع‌آوری و مناطقی که پتانسیل رویشی این گیاهان را دارند، دست یافت (Ganjali and Khaksefidi, 2016; Maghsoodi and Parsapajhoh, 2012; Mirdeylami et al., 2014; Sajjadi et al., 2012).

بررسی و مقایسه نتایج حاصل از این مطالعه با سایر مطالعات انجام شده در کشور نشان‌دهنده آن است که موارد مصرف ذکر شده برای گونه‌های گیاهی مشابه در سایر نقاط ایران نیز تا حدودی مشابه و نزدیک به هم است (Zolfaghari et al., 2013; Javidtash, 2000; Maghsoodi and Salehi, 2014).

مناطق مختلف کشور، دارای فرهنگ و رسوم مختلف در استفاده از گیاهان است و در نتیجه این تفاوت در فرهنگ‌ها ممکن است تفاوتی هر چند اندک در کاربردهای ذکر شده توسط مردم مناطق مختلف از یک گونه به خصوص ذکر شود، با این وجود بررسی مطالعات نشان داد در اغلب موارد کاربردهای ذکر شده مشابه و یا نزدیک به هم ذکر شده است. مخزن اصلی دانش بومی، سینه ریش‌سفیدان و گیس‌سفیدان عشایری و روستایی است که تنها پس از فوت سالمندان و خالی شدن عرصه از هنر، فن و دانش آنان ابعاد خسارت وارده معلوم می‌شود (Nasari, 2001).

نکته قابل توجه در زمینه‌ی شیوه‌های مصرف گیاهان، این است که اندام خاصی از یک گونه ممکن است به صورت مختلف، استفاده شود و دارای خواص درمانی متفاوت باشد. مثلاً جوشانده سرشاخه‌های گلدان گونه ایستی قودوز (کاکوتی، *Z. tenuior*) برای تقویت اعصاب و آرامبخشی، اما دم‌کرده آن جهت رفع گرمادگی استفاده می‌شود. جوشانده گل آغ‌گول (بابونه، *A. nobilis*) اثر تب‌بر اما دم‌کرده آن ضد نفخ و التهاب می‌باشد. ضماد درست شده از گل سیری قویروکو (گل ماهور، *V. thapsoides*) جهت تسکین خارش پوست و التیام زخم‌ها استفاده می‌شود ولی جوشانده آن ضد تشنج و خلط‌آور است. از دم‌کرده سرشاخه‌های گلدان گونه داغ اوشنی (آویشن کوهی، *T. kotchyanus*) جهت درمان سرماخوردگی و تسکین سرفه اما از جوشانده آن برای تقویت معده استفاده می‌شود. علاوه بر این ممکن است اندام‌های متفاوت یک گیاه دارای خواص درمانی متفاوت باشند بطور مثال دم‌کرده برگ گونه دامارزیرجا (بارهنگ سر نیزه‌ای، *P. lanceolata*) باعث رفع ناراحتی‌های تنفسی و نرم‌کننده سینه می‌شود، درحالی که جوشانده بذر و ریشه آن اثر تب‌بر دارد. جوشانده میوه‌ی گونه گول‌بورنو (نسترن وحشی، *R. canina*) جهت تصفیه خون استفاده می‌شود ولی دم‌کرده گل آن آرامبخش اعصاب می‌باشد و یا ضماد تهیه شده از خاکستر گونه قمیش (نی، *P. australis*) جهت ضدعفونی زخم‌ها بکار می‌رود و از جوشانده برگ آن جهت تصفیه خون استفاده می‌شود.

مردم محلی در خصوص مدیریت مصرف و مقدار مصرف گیاهان دارویی اطلاعات ویژه‌ای داشته و در مقدار استفاده از گیاهان دارویی به سن و جنسیت افراد توجه خاصی می‌کردند. به جهت تفاوت در سن و جنسیت فرد بیمار، در اغلب موارد استفاده از گیاهان دارویی مخصوصاً در مقدار مصرفی آنها، محدودیت‌هایی وجود داشت.

شناخت خواص دارویی و خوراکی گیاهان شاید بیرون از حافظه تاریخ باشد و این گیاهان در طول تاریخ همیشه با انسان قرابت خاصی داشته و آثار دارویی و موارد استفاده آن بر هیچ کس پوشیده نیست، یکی از دلایل مهم این قدمت حضور باورهای ریشه‌دار مردم سرزمین‌های مختلف در خصوص استفاده از گیاهان دارویی است (Javidtash, 2000; Ghelichnia, 2001).

نتایج به دست آمده در این تحقیق نشان داد که افراد بومی و محلی منطقه در مورد شناخت گیاهان دارویی و استفاده آنها در طب سنتی منطقه جهت درمان بیماری‌های مختلف اطلاعات قابل توجهی دارند. به اذعان مردم محلی، بیشترین قسمت مورد

اطلاعات ارزشمند بخصوص اطلاعات دارویی که زحمات بسیاری جهت تجربه و تجویز آنها در زمان‌های دراز صرف شده همراه با فوت افراد سالخورده به دست فراموشی سپرده خواهند شد.

۴. تشکر و قدردانی

از اهالی محترم منطقه سَراسرود که سخاوتمندانه و با صبر و حوصله، دانش و اطلاعات خود را در زمینه مورد مطالعه در اختیار نویسندگان قرار داده‌اند تشکر و قدردانی می‌شود.

۵. منابع

- Ahvazi, M., Mozaffarian, V., Nejheidsattari, T., Mojab, F., Charkhchian, M.M., Khalighisigharoodi, F. and Ajani, Y. 2007. The use of traditional medicine native plants families Lamiaceae and Rosaceae of Alamut Ghazvin. *Journal of medicinal plants*; 64(24): 128-135.
- Asadi, M., Masoomi, A.A., Khatamsaz, M., Mozaffarian, V. 1988-1998. *Flora of Iran, Research institute forests and rangelands publications, Tehran*; 1-58.
- Barani, H., Behmanesh, B. and Shahraki, M.R. 2012. Botanical indigenous knowledge of medicinal plants of Chaharbaghrangelands in Golestan province. *Journal of indigenous knowledge*, 2: 61-86.
- Barani, H. 2007. Strengthen and Enrich the Scientific and Specialized Dictionaries using Traditional Knowledge and Technologies. *Journal of Social Sciences*, (34-35): 13-40.
- Difrahksh, S.M., Barani, H. and Pourrezaee, J. 2014. Ethnobotany of non-forage species in Deli-kama, *Journal of Social Sciences*, 67: 153-207.
- Farhadi, M. 2006. Ethnobotanography with examples of Ethnobotanography of wild plants of Kamareh. *Journal of Social Sciences*, (34-35): 41-96.
- Feng, C.G., Zhang, L.X. and Liu, X. 2005. Progress in research of aldose reductase inhibitor in traditional medicinal herbs. *Zhong guo, Zhong Yao Za Zhi*, 30: 1496-1500.
- Frouzeh, M., Heshmati, G.H. and Barani, H. 2014. Ethnobotanical Survey of chosen plants of Kogiloye and Boirahmad province. *Journal of Islamic and Iranian traditional medicine*, 5 (2): 131-139.

در این تحقیق نیز بیشتر مصاحبه شونده‌ها (راوی‌ها) را افراد مسن و سالخورده تشکیل می‌دادند که نشان‌دهنده این است که دانش بومی مربوط به استفاده از گیاهان دارویی و خوراکی در جوامع محلی، اغلب متعلق به این افراد می‌باشد. این افراد بخصوص درمانگران محلی معتقد بودند که دانش آنها به دلیل پیشرفت‌های پزشکی و صنعتی، از بین رفتن سنت‌ها و عدم علاقه نسل امروز به فراگرفتن آن در حال از بین رفتن است. در این مورد محققانی از جمله (Long and Rong, 2004) در مطالعه اتنوبوتانی گیاهان دارویی مورد استفاده گروهی سرخ‌پوست در چین، بیان کردند که درمانگرهای محلی بیشتر مسن‌ترها هستند که از انتقال دانش بومی‌شان به نسل جوان نگران هستند که بخشی از آن دانش در اثر فراگیری ناکافی به دست فراموشی سپرده شود. مهمترین اقدام برای جلوگیری از نابودی دانش بومی این افراد در خصوص گیاهان دارویی و خوراکی، جمع‌آوری و مدیریت دانش بومی و انتشار آن در منطقه مورد مطالعه می‌باشد. همچنین Ugulu و همکاران (۲۰۰۹) مستندسازی اطلاعات بومی را بعلت کاهش انتقال دانش از نسل قدیم به جدید، ارزشمند دانستند.

در دهه‌های اخیر استفاده مجدد از گیاهان دارویی مدنظر قرار گرفته و توجه خاصی به بررسی و تحقیق در طب سنتی شده است. همچنین گرایش زیاد مردم به درمان‌های طبیعی و بی‌ضرر و در عین حال مقرون به صرفه و همچنین سازگاری فرهنگی آن باعث استفاده وسیع گیاهان دارویی در طب سنتی ایران شده است. توجه به طب سنتی و نحوه استفاده از گیاهان دارویی در هر منطقه جهت استفاده در طب نوین از اهمیت زیادی برخوردار بوده چرا که امروزه با در دست داشتن تکنولوژی‌های جدید آزمایشگاهی و امکان بررسی مواد مؤثره گیاهی، راهی برای ساخت داروهای متفاوت با منشأ طبیعی را فراهم خواهد نمود. لذا بررسی در طب سنتی مناطق مختلف ایران راه را برای علاقه‌مندان به این عرصه از علم فراهم می‌نماید. علاوه بر این با شناخت عوامل مؤثر در دانش بومی مردم محلی در ارتباط با گیاهان دارویی می‌توان، سعی در ثبت این اطلاعات با ارزش کرد. همچنین با توجه به رایج بودن استفاده از گیاهان سنتی لازم است تا تحقیقات وسیع‌تری در زمینه‌های مختلف داروسازی و داروشناسی گیاهی در رابطه با گیاهان دارویی این منطقه انجام شود و موجب استفاده صحیح از اطلاعات ارزشمند اتنوبوتانیکی مردم این منطقه فراهم شود.

در هر حال مناطق گوناگون ایران که دارای روستاهای قدیمی با تاریخچه‌ی مصرف گیاهان دارویی و خوراکی هستند، نیاز بیشتری به تحقیق و جستجو را می‌طلبند؛ چون برخی از این

- medicinal plant species (Case Study Kichik rangelands in North East Golestan province), Journal of indigenous knowledge, 1: 125-150.
- Natural Resources Operation of Khodabandeh District. 2011. Range Management cast of Paband region.
- Niknejad, Y., Rezaee, M.B. and Zakerimehr M.R. 2014. Florestic investigation, life form, and distribution of medicinal plants species in Rineh area Amol. Eco-phytochemical. Journal of Medicinal Plants, 1(4):32-43 (In Persian).
- Qureshi, R.A. and Ghufuran, M.A. 2007. Indigenous Knowledge of Selected Medicinal Wild Plants of District Attock, Pakistan Journal of Botany, 42(2): 839-851.
- Rabearivony, A.D., Kuhlman, A.R., Razafiarison, Z.L., Raharimalala, F., Rakotoarivony, F., Randrianarivony, T., Rakotoarivelo, N., Randrianasolo, A. and Bussmann, R.W. 2015. Ethnobotanical Study of the Medicinal Plants Known by Men in Ambalabe, Madagascar. Ethnobotany Research & Applications, 14: 123-138.
- Sajjadi, S.A., Bakhshiaii, M., Nekokho, M. and Zolfaghari, B. 2016. Ethnobotanical Survey of Medicinal Plants of Fereydoonshahr District. Journal of Islamic and Iranian traditional medicine, 7 (3): 359-370.
- Temam, T. and Dillo, A. 2016. Ethnobotanical study of medicinal plants of Mirab-Badwacho district, Ethiopia. Journal of BioScience and Biotechnology, 5(2): 151-158.
- Ugulu, I., Baslar, S., Yorek, N. and Dogan, Y. 2009. The investigation and quantitative ethnobotanical evaluation of medicinal plants used around Izmir province, Turkey. Journal of Medicinal Plants Research. 3.
- WHO, IUCN and WWF. 1993. Guidelines on the Conservation of Medicinal Plants, Switzerland, Geneva, p. 29-31.
- Zolfaghari, B., Sadeghi, M., Tiri, A. and Yousefali Tabar, M. 2013. Collect, identify and assess traditional uses of plants selection of babol city. Journal of Islamic and Iranian traditional medicine; 3 (1): 113-123.
- Ganjali, A. and Khaksefidi, A. 2016. Ethnobotanical Study of medicinal plants of Birjand District. Journal of Islamic and Iranian traditional medicine, 7 (3): 349-357.
- Ghahraman, A. 1985-2000. Flora of Iran, Tehran: Research institute forests and rangelands publications.
- Ghasemi Pirbalouti, A. 2009. Medicinal plants used in Chaharmahal and Bakhtyari districts, Iran. Herba Polonica, 55: 69-75.
- Ghelichnia, H. 2001. Transmittancy ana Ecology Survey of 36 aromatic species in the Mazandaran province. Journal of investigations of Medicinal Plants and aromatic in Iran, 13: 105-138.
- Hatami, A. and Zahedifar, M. 2016. Ethnobotanical Survey of chosen medicinal plants of Fasa District in Faes province. Journal of Islamic and Iranian traditional medicine, 7 (1); 85-91.
- Iranmanesh, M., Najafi, S.H. and Yosefi, M. 2010. Ethnobotanical Survey of medicinal plants of Sistan region, Journal of Herbal Drugs, 2: 61-68.
- Jadhav, R.R. 2016. Ethnobotanical and ethnomedicinal Survey of Kadegaon Tahsil, Sangli (Maharashtra) India. Journal of Medicinal Plants Studies, 4(1): 11-14.
- Javidtash, A. 2001. Medicinal Plants in Fars province. Journal of investigations of Medicinal Plants and aromatic in Iran, 11: 103-148.
- Kebebew, M. 2016. Knowledge of medicinal plants used in and around Fincha'a Town, Western Ethiopia. Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry, 5(6): 110-114.
- Long, C.H. and Rong, L. 2004. Ethnobotanical studies on medicinal plants used by the Red-headed Yao People in Jinping, Yunnan Province, China. Journal of Ethnopharmacology, 90.
- Maghsoodi, M. and Parsapajhoh, S. 2012. Ethnobotanical Study of Pas-ghale in north of Tehran, Anthropological research Iran, 1 (2); 137-161.
- Maghsoodi, M. and Salehi, P. 2014. Ethnobotanical Study of Evan region. Journal of Social Sciences, 67: 244-277.
- Mardaninejhad, S.H. and Vazirpour, M. 2012. Study of ethnobotany of medicinal plants by People of Mobarakeh in the Esfahan province. Journal of Herbal Drugs, 2: 111-129.
- Mirdeilami, Z., Heshmati, G.H., Barani, H. 2014. Study of ethnobotany and ethnoecology of